

Şumer medeniýetiniň gelip çykyşy we dini taryhy

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Şumer medeniýetiniň gelip çykyşy we dini taryhy ŞUMER
MEDENIÝETINIŇ GELIP ÇYKYŞY WE DINI TARYHY

XIX asyryň ortalaryna çenli şumerleriň barlygyny bilýän ýokdy, tapylan toýun tabletkalardaky ýazgylar okalandan soň gadym-gadym zamanlarda şeýle medeniýeti döreden halkyň ýaşap geçendigi doly anyklandy.

Elbetde, Jules Oppert diýen alymyň alyp baran işleri bu asylly işiň ýola goýulmagyna uly goşant boldy.

Şumer sözi ilkinji gezek bize bir tabletkanyň ýazgysynda duş gelýär. Ol ýazgyda «Şumerleriň we akkadlaryň patyşasy» diýen jümle bar. Şol wagta çenli akkadlar hakynda maglumatlar köp duş gelýänem bolsa, şumer sözünüň näme many aňladýandygy barada pikir ýöretmek üçin ýeterlik deliller ýokdy. Soňky geçirilen barlaglaryň dowamynda bu babatda köp işler edildi. Şumer dili we söz gurluşy öwrenilip başlanandan soň şumerleriň ýaşan ýerlerinden tapylan münlerçe toýun tabletkalar terjime edildi we şumer sözleri baradaky maglumatlara gabat gelindi. Şol maglumatlara goldanyp, şumer sözünüň olary atlandyrmakdan ötri, şumer halkynyň ýaşan geografiki giňişligine berilen atdygyny bilmek bolýar. Iň gyzykly ýeri bolsa, şumer sözünüň şumerler tarapyndan özlerine özleriniň dakan ady dældigidir. Şumer tabletkalarynda olar öz ýaşan ýerlerine «Kengi» diýýärler. Dürli döwürlerde dürli atlar bilen tanalan bu ýer häzirki Günorta Mesopotamiýadyr. Şol bir wagtyň özünde bu ýurda «Deňiz ili» we «Kalde» hem diýipdirler. Şumerler öz ýaşayan ýerlerine Kengi diýmek bilen birlikde akkadlara degişli toýun ýazgylarda şumer sözleri gabat gelýär, ol giçki döwür akkad dilinde «medeniýet mülki» manysynda ulanylypdyr.

Şumerler bu sebite gelenlerinden soň ýaşajak ýerlerini oňat özleşdiripdirler, ellerinde bar bolan mümkinçiliklerine görä

umumyadamzat ähmiýetli beýik medeniýetiň düýbünü tutupdyrlar. Şol bir wagtyň özünde Mesopotamiýa üçin has täze we siwilizasiýa taýdan has ýokary derejelere galmagyny üpjün eden üýtgeşmeler bu ýere başga ýerden gelen adamlar tarapyndan girizilipdir. Sebitde öň ýaşap ýörenler olara «şumerler», ýagny «medeniýet getirenler» diýip ýöne ýere at goýmandyrlar. Şumer sözüniň ýer-ýurt atlaryna girýändigini üçin olara şumerler diýilmegi käbir şumerşynaslara ýaramandyr, olar bir halkyň ýer-ýurt atlaryna girýän at bilen atlandyrylmagyny dogry hasaplamandyrlar. Olaryň pikirine görä şumerler däl-de şumerliler diýilmelidir. Emma geçen bir ýarym asyryň dowamynda geçirilen barlaglaryň dowamynda köplenç şumerler sözüniň ulanylmagy, bu sözüň indi ylmy terminologiýa ymykly girmegine getirdi. Şonuň üçin bizem şumerliler diýmän köp ylmy işlerde ýazylyşy ýaly şumerler diýip atlandyrmagy makul hasapladyk.

■ Şumerleriň gelip çykyşy

Şumerler Mesopotamiýa takmynan b.e.öň 3500-nji ýyllardan soň gelip başlapdyrlar. Günorta Mesopotamiýadaky batgalyk ýerlere ýerleşen şumerler topar-topar bolup oturymly ýer üçin amatly ýerlerde: Eridu, Ur, Uruk, Lagas, Umma, Suruppak, Kis ýaly birnäçe şäher döwletini gurupdyrlar. Olar bu sebitlere gelenlerinde özleriniň ýeten derejelerinden juda pes derejedäki oba medeniýeti bilen garşylaşýarlar. Sebite şumerlerden öň gelen medeniýet gysga döwrüň içinde şumerlerden täsirlenýär we silindr möhür, küýzegärçilik, belent ýerde gurlan ybadathanalar ýaly birnäçe täze tradisiýalar aralaşyp, köne oba medeniýeti çaltlyk bilen şäher medeniýetine öwrülýär. Şumerleriň Günorta Mesopotamiýadaky batgalyk ýerlere gelen wagtlarynda ol ýerde ýaşayan ýerli halk barada edil häzirki wagtda ýeterlik maglumat ýok. Şol sanda şumerleriň hem bu ýere nirden gelendigi birnäçe ýyllap anyklap bolmady. Ilkibaşda alymlar olaryň aslyny hindi we indus medeniýetinden gelip çykandyr öýdýärdiler. Emma antdopologik we arheologik tapyndylar; şumer diliniň bitişik gurluşa eýe bolmagy, şumerleriň hindilerden we soňrakky döwürlerde bu ýere gelmäge

başlan sami halklaryndan tapawutly kowumdygyny görkezýär. Şumerler hakyndaky ilkinji barlaglaryň netijesinde, olaryň Mesopotamiýa deňiziň üsti bilen Hindistandan gelendikleri, Mesopotamiýada düýbi tutulan şumer medeniýetiniň aslynda Hindiguş, Indus medeniýetleriniň bir şahasy we dowamy bolup biljekdigi çaklanylýardy. Has soňra arheologiýa, filologiýa, teologiýa ugurlarynda geçirilen barlaglar alymlaryň ýüzüni Orta Aziýa, häzirki Türkmenistanyň çäklerinde galan Turan ýaýlasyna sary öwürdi. Çünki hindi-eýran kökli adamlaryň ybadat maksady bilen ybadathanalar gurmandygy, ybadaty belent ýerlerde açyk meýdanda edendigi mälimdir. Olar açyk meýdanda ýerine ýetirilýän ybadatlar üçin ybadathana gurnagyň zerurlygy ýok hasap edýärdiler. Galyberse-de, Türkmenistanyň Mary şäherinde zikkuratlar bilen arhitektura taýdan meňzeşligi bolan ybadathana tapyldy. Şol sanda şumerleriň Günorta Mesopotamiýa Hindiguş daglarynyň, Hind jülgesiniň, Basra aýlagynyň üsti bilen gelendiklerini çaklaýan bir gipotezanyň barlygyny hem ýatdan çykarmaly däl. Bu gipoteza laýyklykda şumerler bilen Hindiguş we Indus medeniýetleriniň arasyndaky umumylyklar aslynda uzak wagtlap dowam eden we goňşy sebitleri öz täsirine alan Änew medeniýetidir.

Şumerler Änew medeniýetindendir we Hindiguş bilen Indus medeniýetine degişli umumylyklaryň galyndylary esasan änewlilere degişlidir.

Şumerleriň gelip çykyşyna aýdyň göz ýetirmek üçin Hindiguş, Indus medeniýetleri we türk(men)leriň ilkinji guran Änew medeniýeti hakynda gysgaça maglumatlaryň üstünde durup geçmegi dogry hasaplaýarys.

■ Hindiguş we Indus medeniýetleri

Ýokarda-da aýdyşymyz ýaly, arheologik tapyndylar şumerleriň Mesopotamiýada günortadan demirgazyga tarap hereket edendiklerini görkezýär. Şu nukdaýnazardan ugur alyp, şumerler Hindistan ýarym adasyndan Mesopotamiýa deňiziň üsti bilen gelendir öýdülýärdi. Şumerleriň gelip çykyşy boýunça ylmy çekişmeleriň çäginde Hindiguş we Indus medeniýetlerini aýry-

aýry rubrikalar arkaly düşündirmehi okyjylara has düşnükli bolar diýip pikir edýäris.

■ Hindiguş medeniýeti

Owganystanda geçirilen gazuw-agtaryş işlerinde gap-çanaklar, küýzeler we dürli ekerançylyk gurallary tapyldy. Hindiguş sebitleriniň iň artykmaç tarapy ~ ekerançylyk bilen meşgullanan adamlaryň ilkinji mekanlarynyň biri bolmagyndadyr. Ol ýerde ýetmişden gowrak bugdaý sorty ýetişdirilipdir. Sebit b.e.öň 2000-nji ýyllarda başga ýerlerden göçüp gelýän adamlaryň akymyna duçar bolýar. Ekerançylyk we küýzegärçiik babatda Hindiguş dünýäniň iň ösen merkezleriniň birine öwrülipdir. Şumerleriň döwürdeş jemgyýetlere garanda ekerançylykda has ösen derejede bolmaklary, suwaryş kanallaryny çekmekleri we ýeri işläp bejermekde has tejribeli bolmaklary, olaryň Mesopotamiýa ekerançylykda has ösen sebitden gelendikleri baradaky pikiri dörettdi. Şumerleriň Mesopotamiýadaky ýerleşiş prosesiniň-de täsiri bilen bu sebitiň Hindiguş medeniýetiniň şahasydygy öňe sürüldi.

■ Indus medeniýeti

Gynansak-da, Indus medeniýeti hakynda ýeterlik maglumatlar häzirlikçe ýok. Bulujystandan Jambaý aýlagyna çenli ümmülmez territoriýany öz içine alan bu medeniýet heniz-henizlerem taryhyň çaňly sahypalarynda gömlüp ýatyr. Munda indus ýazgylaryny okamak başartmaýanlygy hem uly rol oýnaýar. Hind jülgesinde b.e.öň 4000-nji ýyllarda mis eýýamyna geçilipdir, b.e.öň 3000-nji ýyllarda bolsa daş-töweregi galalar bilen gurşalan şäherleriň peýda bolandygyny görmek bolýar. Oturymly durmuşa geçmegi üpjün eden bu özgerişler b.e.öň 2500-nji ýyllarda Indus medeniýetiniň döremegine getirýär. Ýedi yüz ýyla çenli dowam eden bu medeniýetiň 100-den gowrak ilatly punkty bolupdyr. Onuň b.e.öň 1800-nji ýyllarda Eýran basybalyjylary tarapyndan ýa-da tebigy hadysalar zerarly ýok bolandygy çaklanylýar.

Indus medeniýetiniň orta çykaran iki esasy medeniýet merkezi

bolupdyr. Şol bir wagtyň özünde baş şäher statusyny göteren Harappa we Mohenžo-Daro şäherlerinde geçirilen barlaglaryň dowamynda Indus medeniýetine degişli gymmatly tapyndylar ýüze çykdy.

Harappa Indus medeniýetiň esasy iki merkeziniň biridir. Şumer tabletkalarynda gündogara gidýän deňiz ýollaryndan söz açylanda üç möhüm söwda nokadynyň ady tutulýar. Olar Tilmun, Magan we Hind derýasynyň deltasynda ýerleşýän Meluha şäherleridir. Şumerler hususanam Hindistan bilen ýakyn aragatnaşykda bolupdyrlar.

Mesopotamiýada geçirilen gazuw-agtaryş işlerinde Harappa şäheriniň möhürleriniň tapylmagy bu gatnaşyklaryň bolandygyny tassyklaýan iň sagdyn delil bolup durýar.

Harappa we beýleki Indus şäherlerinde dik dörtburçluk görnüşinde planlaşdyryş işleri geçirildi. Bu şäherler döwürdeş şumer şäherlerine garanda has ösen ýagdaýdady.

Öýlerde hammamyň we suw geçirijileriniň bolmagy, arassa we hapa suwuň aýry-aýry suw geçirijiler arkaly akdyrylmagy bu sebitiň ösen derejesini we sagdyn durmuş kadalaryny birkemsiz berjaý edendiklerini görkezýär. Şol bir wagtyň özünde altyn we beýleki gymmatly magdanlardan ýasalan dürli şaý-sepler, nepis heýkeltaraşlyk sungatynyň önümleri bolan kiçijik heýkeller, misden we bürünçden ýasalan ýaraglar, terezi we çekuw daşlary, külalçylyk enjamy we üstünde birnäçe ýazgy bolan möhürler Indus medeniýete mahsus unsurlardyr. Özara ydysady gatnaşyklar ýygjamlaşypdyr, olar aýratynam şumerler bilen giň gerimli söwda gatnaşygynda bolupdyrlar.

Hind derýasynyň 5 km günbatarynda ýerleşen başga bir şäher bar, ol Harappa bilen birlikde bu siwilizasiýanyň ikinji esasy merkezi bolan Mohenžo-Darodyr.

Mohenžo-Daronyň tekiz meýdanda gurlan galasy, hammamy, däne ambary, köpçülikleýin kararlaryň kabul edilýän aktlar zaly we dindarlaryň üýşmegi üçin gurlan binasy bar. Şäher bir şaýoldan we beýleki aralyk köçelerden ybarat. Jaýlaryň gapylary aralyk köçelere tarap açylýar, gündelik hysyrdylar jaýlaryň howlusynda edilipdir. Howlularda arassa agyzsuw guýulary, hapa suwlaryň akdyrylýan ganawy bolupdyr, ganawa akdyrylan hapa

suwlar köçelerdäki salmalara, ol ýerdenem hapa suwlaryň toplanýan howdanyna akyppdyr. Sagdyn durmuş kadalaryna doly eýerilen we kanalizasiýa sistemasynyň ilkinji görnüşiniň ulanylan bu şäheriniň durmuşynda suw aýgytlaýjy rol oýnapdyr. Binalar bişen kerpiçlerden gurlupdyr. Agaç önümleriniň köp ulanylan arhitektura gurluşygynda käbir binalary bezemek maksady bilen ulanylan agaç, daş önümler we heýkeller tapyldy. Şol sanda ekerançylyga uly üns berlipdir, jaý gurluşygy bilen birlikde däne ambarlary-da gurlupdyr. Kese ýerli basybalyjylaryň ýörişleri, ýygy-ýyggydan gaýtalanyp durýan siller we çakdanaşa köp ýagýan güýçli ýagyşlar şäheriň ösüşiniň peselmegine we kem-kemden ýok bolmagyna sebäp bolupdyr.

Mesopotamiýada şumer medeniýetiniň ösen döwründe has giň gerimli çäkde täsirli bolan Indus medeniýeti şäherleşme prosesi taýdanam, magdan işläp çykarmak taýdanam şumerlerden öňe gidipdirler.

Indus medeniýetine mahsus dür monjuklaryň Mesopotamiýadan tapylmagy we bu medeniýetiň has ösen derejesi şumerleriň gelen ýeri baradaky çaklamalara ilkibaşda Hind jülgesini hem goşupdy. Emma indus elipbiýuniň şumer elipbiýinden has tapawutly bolmagy, şeýle-de jaý ulgamyndaky, el gurallaryndaky we plastiki önümlerdäki tapawutlyklar bu çaklamany puja çykaryar. Biz Şumer we Indus medeniýetleriniň arasyndaky meňzeşlikler iki sebitiň özara söwda gatnaşyklarynyň netijesinden başga zat däldir diýen netijä gelýäris.

■ Änew medeniýeti

Aşgabat şäheriniň alkymyndaky Änew etrabynda geçirilen barlaglar prototürkleriň iňňän gadymy medeniýet merkezlerinden biriniň üstüni açdy. Alnyp barylýan arheologik barlaglaryň dowamynda Gününň şöhlesine bişirilip taýýarlanan kerpiçlerden gurlan binalaryň galyndylary, ekerançylyk önümçiligine geçilendigine güwä geçýän dürli gurallar, maldarçylykda ulanylan dürli egin-eşikler, ilkinji bolup atyň eldekileşdirilendigine güwä geçýän gymmatly tapyndylar ele

salyndy. Arpany we bugdaýy üwemek üçin ulanylan gurallar we misden ýasalan enjamlar tapyldy.

Bu zatlaryň ählisine umumy göz bilen seredilende, Änew medeniýetiniň ekerançylykda, maldarçylykda we magdan önümçiliginde ýokary derejä çykandygyny görmek bolýar. Atyň eldekileşdirilmegi Änew medeniýetiniň türk(men)lere degişli medeniýetdiginiň aýdyň subutnamasydyr.

Aşgabat şäherinden 5 km uzaklykdaky Änew posýologyndan geçirilen gazuw-agtaryş işlerinde ilkinji bugdaýyň öndürilişi b.e.öň 8000-nji ýyllara, haýwanlaryň eldekileşdirilmegi b.e.öň 8000-6800-nji ýyllara, magdan işläp çykarmagyň bolsa b.e.öň 5000-nji ýyllara gabat gelýändigini anyklapdyrlar.

Änew medeniýetiň iň esasy bellemeli artykmaçlyklarynyň biri-de, onuň Mesopotamiýa, Müsür ýaly beýik medeniýetlerden has ir döremegidir we 2000 ýyla golaý wagt dowam etmegidir.

Änew medeniýetinde ilki bilen synpy gatlaklar ýüze çykмага başlapdyr. Ekerançylyk, maldarçylyk, dokmaçylyk, küzegärçilik, metal işläp bejermek pudaklarynda önümçilik peýda bolupdyr.

Änew şäherinde bu ösüş prosesleri bolup geçýän döwründe beýleki ýerlerde awçylyk bilen meşgullanýan taýpalar heniz oturymly ýaşaýyşa geçibem gutarmandy. Bu ýerde geçirilen gazuw-agtaryş işlerinde tapylan süýri kelleçanaklaryň türkmenleriň antropologik aýratynlyklary bilen hutma-hut gabat gelmegi diýseň ünsi çekijidir. Eger Änewdäki barlaglaryň gerimi hasam giňeldilse, dünýä medeniýetiniň taryhynda düýpli öwrülşikleriň boljakdygyna şek-şübhe ýok.

Bu barada «The New York Times» gazetiniň 2001-nji ýylyň 13-nji maýyndaky sanynda diýseň gyzykly maglumatlar berilýär. Şol ýyl rus we amerikan arheologlaryndan düzülen bir topar Änew şäherine parallellikde Türkmenistanda we Özbegistanda ylmy-barlag işlerini alyp bardylar. Barlagyň dowamynda baý we täsin maglumatlaryň üstünden barylady. Geçirilen gazuw-agtaryş işleri biziň eýýamymyzdan 4.000 ýyl öňki döwürlere degişli birnäçe oturymly ýerleriň üstüni açdy.

Bu oturymly ýerler Datlyköl töwereklerinde ýerleşipdir. Sebitde ýaşaýan adamlar jaýlary kerpiçden gurupdyrlar.

Daýhançylykda we maldarçylykda ösen derejä ýetipdirler, goýundyr geçi köpeldip, suwaryş kanallaryny çekipdirler. Kanallar arkaly ekin meýdanlaryny suwarypdyrlar. Misden ýasalan paltalar, nepis keramiki önümler, mermerden we süňkden ýasalan darakdyr ş.m. zatlar, altyndan we gymmat bahaly daşlardan ýasalan şaý-sepler şol gazuw-agtaryş işleriniň dowamynda tapyldy. Aýratynam käbir guburlardan tapylan zatlara üns bermezlik mümkin däl. Şol gazuw-agtaryş işlerinde dört ýada baş gyzyl reňkli harpyň-simwolyň ýerleşen kiçijik jamy tapyldy. Bu ýazgyly jamyň taryhy möhlet taýdan saklanyp galan durky ullakan ähmiýete eýedir. Bu şekilleriň şumer toýun ýazgylarynyň ilkinji prototipleri bolaýmagy juda ähtimaldyr. Gündogar Özbegistandan günbatarda Änewe çenli uzalýan Garagum çölünde 300 bilen 400 mil aralygyndaky uzynlyga we 50 mil ine eýe bolan onlarça oturymly punklaryň bolandygy doly anyklandy. Häzirki ele salnan maglumatlara goldanyp, Orta Aziýadaky gadymy medeniýetiň öwrenilmegi dünýä siwilizasiýasynyň taryhyny öwrenmekde ylmyň täze sepgitlerine ýetirdi.

Indi alymlaryň birnäçesi adamzat taryhynyň ilkinji medeni ojaklarynyň bu sebitde ýüze çykan bolmalydygyny ynam bilen aýdýarlar. Bu medeniýetiň düýbünü tutujylar türk(men)leriň ata-babalarydyr. Bu ýere golaý sebitlerde ýüze çykan orta siwilizasiýalaryň kökünüň aslynda Änew merkezlidigini, iň gyzykly ýeri bolsa Şumer-Änew medeniýetiniň medeni we gelip çykyş taýdan pikir edilişinden has biri-birine ýakyndygyny tutumy barha giňeýän arheologiki barlaglaryň netijesine seredip, ynamly aýdyp bileris. Geçirilen barlaglaryň netijesi şumerleriň Mesopotamiýa ilkinji gezek Basra aýlagynyň üsti bilen gelendiklerini, wagtyň geçmegi bilen günortadan demirgazyga tarap oturymlaşma hereketini amala aşyrandyklaryny görkezýär.

Sebite getiren tehnologiýasy, medeniýeti, gepleşik dili, dini ynanjy, urp-adatlary, geým-gejimleri we ýaşaýyş şertleri şumerleriň Mesopotamiýanyň ýerli ilaty dældigini görkezmek bilen birlikde, olaryň Turan ýaýlasynyň ýaşaýjylarydygyna yşarat edýär.

Arheologik tapyndylara seredibem şumerleriň turanlylardygyny,

olaryň Turandan Hindiguş daglaryna, Hind jülgesine, Basra aýlagynyň üsti bilen Günorta Mesopotamiýa aralaşandyklaryny çak etse bolýar.

Şumerlere degişli guburlarda geçirlen barlaglarda şumerleriň süýrikelleli, orta boýly we eginlek bolandyklary anyklandy. Aýratynam şumerlere degişli heýkellerde we adam şekillerinde hem bu sypatlandyrmany görmek bolýar.

Ýene bir üns bermeli zat, olam şumer heýkellerinde duş gelýän «konakes» atly ýüň geýimiň Mesopotamiýa ýaly yssy howaly ýurduň şertlerine sazlaşmaýanlygydyr.

Aýazly gyşlary geçirýän gurak ýurtlara mahsus bolan bu geýimiň şumerlerde ýygy-ýygydan ulanylmagy, şumerleriň aslynda Mesopotamiýa nireden gelendiklerine yşarat edýär. Diýmek şumerler Mesopotamiýa sowuk howaly ýurtlardan gelen bolmaly. Aýratynam ybadathanalaryň belent ýerde gatbar-gatbar edilip gurulmagy şumerleriň bu sebite daglyk ýerden gelendiklerini görkezýär. Şeýle hem Mesopotamiýada magdan işlemegiň şumerler gelenden soňra başlamagy, şumerleriň ata watanynyň magdanlara baý ýurt bolandygyna güwä geçýär. Netijede şumerleriň gelen ýurdy daglyk, sowuk, bol magdanly ýer bolupdyr diýip gutarnykly pikire gelmek mümkin. Bu maglumatlar bize Aziýa yklymyny yşarat edýär. Şumerleriň Aziýadan gelendiklerini, olaryň ata watanynyň nireden bolandygyny «Kalde zodiaky» diýlen toýun tabletkadanam anyklap bolýar. Bu toýun tabletkada ýyldyz toparlary dürli haýwanlara we jisimlere meňzedilip asman suratlandyrylýar, onda astronomik maglumatlar hem bar.

Mälim bolşy ýaly asmandaky ýyldyzlar we Aý dürli tarapa gönügi durýar. Şol sanda ýer togalagy-da öz okunyň we Günüň daşynda aýlanýar. Bu proses asmandaky jisimleriň Ýer şarynyň dürli künjeginde ýakynlyk-uzaklyk ýa-da görünmek-görünmezlik ýaly aýratynlyklara eýe bolmagyna getirýär. Gün şöhlesiniň Ýeri dürli-dürli derejede çoýuşy ýaly, Ýerden seredilende-de, asmanyň belli bir bölegini görüp bolýar we bu ondaky ýyldyzlaryň biri-birine ýakynlygy, uzaklygy we ýagtlygy her ýerde birhilidir. Şonuň üçin asmanyň görnüşine görä dürli ýurtlarda ulanylan ýyldyz kartalary düzülipdur. Ynha, şol «Kalde Zodiagynda» suratlandyrylan ýyldyz toparlarynyň

şekilleri, bir-birlerine bolan uzaklyklary we ýagtlyk derejesi Hazar deňziniň gündogary bolan 40° we 46° belentlikde gabat gelýär. Has takygy «Kalde Zodiagyndaky» şekiller bu sebitiň asmanyna degişlidir. Bu sebite bolsa Orta Aziýa, Türküstan ýa-da Turan ýaýlasý (Türkmenistan) diýilýär.

Rus arheology Nikolskiý hem şumerleriň gelip çykyşy barada ýokarky pikirler bilen birmeňzeş pikirleri öňe sürýär. Onuň aýtmagyna görä şumerleriň watany Aşgabadýň etekleridir. Bu ýerlerde daşdan, dürli magdanlardan we ýüňden ýasalan zatlar bilen Günorta Mesopotamiýadaky oturmly şumer posýoloklaryndan tapylan zatlaryň arasynda ullakan meňzeşlik bar. Her iki aýry-aýry sebitde tapylan arheologik tapyndylaryň arasynda hiç hili tapawut ýok diýen ýalydyr.

Aýratynam şumerleriň baş hudaýy Enliliň bolýan ýeri hökmünde daglaryň görkezilmegi şumerleriň nireden gelendikleriniň yşaratyny berýär. Bularyň ählisi şumerleriň gelip çykyşy barada biziň elimize ullakan we hakykata ýakyn delilleri berýär.

King, Jastrow ýaly taryhçylaram şumerleri belentli-pesli daglyk ýerlerden gelen diýip çaklapdyrlar. Çünki olaryň tapan tapyndylarynyň salgy berşine görä, şumerler daglyk we düzlük ýeriň arasynda ýygý aragatnaşyk gurapdyrlar, bu aragatnaşyk hakynda-da galdyran ýazgylarynda ýatlapdyrlar. Şumer ýurt we dag sözlerinde «Kur» söz belgisini ulanypdyrlar. Şol bir wagtyň özünde şumerler öz ybadathanalaryny ýokarlygyna gatbar-gatbar görnüşde bina edipdirler. Bu bolsa şumerleriň ilki ýaşan ýerlerinde ybadathanalaryny belent ýerde bina edendikleriniň nyşany bolup biler.

Dilçi alymlaryň aýtmagyna görä türk(men) dilindäki Taňry (Tengri) sözi bilen şumerçedäki Dingir sözünüň arasynda many, ses we forma meňzeşligi bar. Türki dilleriň beýleki şahalarynda-da Taňry sözi hudaý we asman manysynda ulanylýar, şumer dilindäki Dingir sözü-de hudaý we asman manysyny berýär. Özem her iki sözüň başynda gelýän «d», «t» harplary ýaly ujypsyz ses aýratynlyklary her sözüň taryhynda-da bolup bilýär. Bu iki sözüň aslynyň bir bolmagyna ýöne tötänlik hökmünde garamagyň özi ylma garşy gelýär. Taňry sözi bilen

şumerçedäki Dingir sözünüň arasyndaky meňzeşlik başga sözlerde-de mesaňa bildirýär. Muňa mysal hökmünde şumerlerde «Nin...» sözi bilen başlanýan has atlaryň esasan zenan hudaýlar üçin ulanylandygyny görkezmek bolar. (Meselem: Inanna, Nanse, Ninhursag, Ningal). Türk(men)çede ulanylýan ene (anne) we näne (nine) sözleri-de şol bir köke eýedir, bu sözler maşgalamyzdaky zenanlar üçin ulanylýan sözlerdir. Şol sanda Orta Aziýada enelerimize we nänelerimize görkezilýän aýratyn hormat bilen şumer dinindäki «zenan hudaýlarynyň» arasynda hökman bir baglanşyk bolarmaly.

■ Peýdalanylan çeşmeler:

1. Samuel Noah Kramer «Şumerler»;
 2. Leonard Wuleý, «Başga ýerliniň gözi bilen şumerleriň beýany»;
 3. K.W.Keram, «Hudaýlar, mazarlar we danyşmentler» (arheologik roman);
 4. Nazmi Özçelik, «Ilkidurmuş taryhy we medeniýeti» (İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı);
 5. Serefhan Jiziri «Anadolydan Mesopotamiýa çenli taryh we siwilizasiýa»;
 6. Wiktor Sarianidi, «Gadymy Garagumyň beýik medeniýeti»;
 7. Mümin Köksoý «Nuhuň tupany we şumerleriň gelip çykyşy»;
 8. Benno Landsberger «Mesopotamiýada medeniýetiň döremegi»;
 9. Umay Türküş Günaý «Türkleriň taryhy»
- Hikmet Tanýu, «Yslamdan owalky türklerde ýekehudaýlyk ynanjy»;
10. Jean Bottero, «Gadymy Orta Gündogar»
- Ekrem Sarykçyogly «Başlangyçdan häzirki güne çenli dinler taryhy»;
11. Aly Ryza Seyfi «Şumerleriň din sistemasy II»;
 12. Mirka Eliada «Dini ynançlar we düşüňjeler taryhy-1».

#kenandabirkuyu.com

■ Goşmaça maglumat üçin seret:

1. Begmyrat Gereý «Şumerler ~ türkmenler»;

2. Osman Öde «Şumerler; Şu – ok, Mer – ýaý» (makala);
3. Juma Hudaýguly «Türkmeniň ahwaly»;
4. Juma Hudaýguly «Oguz taryhy we dünýä rowaýatlary»;
5. Oljas Süleýmanow «Toýun kitap»
6. Ahmet Turgut «Ybraýym pygamberiň asyl watany»;
7. A.Abakumow «Turanlylar türk däldir»

* Bellik: Goşmaça maglumatda ady görkezilen makalalar (Begmyrat Gereýiň kitabyndan başgasy) saýtda ýerleşdirilen. Taryhy makalalar